

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ

Дискусія щодо доцільності збереження системи почесних звань радянського зразка та пошук альтернативних моделей

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету)

Про потребу реформування системи державних відзнак у сфері культури – почесних звань «заслужений», «народний» – українці сперечаються вже не одне десятиліття. Попри радянське походження, ця система продовжує функціонувати та зберігає чимало прихильників, зокрема завдяки своєму престижу й усталеній практиці фінансової підтримки. Водночас дедалі більше представників культурної спільноти замислюються над питанням, чи відповідає така модель відносин держава–митець сучасним викликам?

Очевидно, що потреба відмежуватися від колись спільного з росією гуманітарного простору шляхом реформування сфери культури назріла давно. А на тлі російсько-української війни та посилення процесів деколонізації, тема відмови від радянського спадку набула нового, значно глибшого сенсу: вона розглядається сьогодні не стільки в контексті доцільності чи актуальності, скільки – як нагальна потреба дистанціюватися від колись спільного з росією культурного простору.

У 2026 році прецедентом для поновлення суспільної полеміки стала резонансна заява Львівського академічного обласного театру ляльок про відмову від почесних звань «Заслужений/-а артист/-ка України» та «Народний/-а артист/-ка України» [1].

«Ми відмовляємося від використання почесних звань у внутрішній комунікації театру», – йшлося в повідомленні закладу на сторінці у Facebook. У дописі окремо зазначено, що система почесних звань, успадкована з радянського періоду, не відповідає сучасним критеріям мистецького професійного визнання у сфері культури. [2].

Ініціатива щодо відмови від попередньої системи взаємин у театрі належала його головній режисерці Яні Титаренко. А директорка – художня керівниця Уляна Мороз разом із акторським колективом підтримали цю ідею.

«Ми переконані, що система цих почесних звань – це застарілий колоніальний механізм, який не гарантує мистецької якості, а натомість зчаста базується

на лобіюванні та непрозорих процедурах... Наш колектив обирає шлях прозорої конкуренції, фахової оцінки та визнання з боку професійної спільноти. Для нас важливим є участь у мистецьких преміях із чіткими критеріями та авторитетними експертними радами. Для нас це свідомий вибір на користь деколонізації культури, в якій головними цінностями є свобода творчості, професійна гідність і прозорі принципи визнання», – зазначено в оприлюдненій заяві.

Автори також підкреслили, що їхнє рішення в жодному разі не має на меті знецінити професійні здобутки чи таланти тих, хто вже має звання, оскільки йдеться про відмову від застарілої системи, а не про заперечення чийогось особистого вкладу в культуру.

Формально, зауважують львів'яни, почесні звання є державними нагородами, що надаються Президентом України, але разом із тим, це – елемент радянської тоталітарної політики, яка формувала лояльне до офіційної ідеології мистецьке середовище. Іншими словами, за часів СРСР ця система була потужним інструментом контролю, який робив митців «зручними», «прирученими» та спонукав до служіння режиму [3].

«Талановитих акторів багато, заробітні плати не є високими, тож розуміємо, що звання – це був шлях можливої доплати... Коли я це почала досліджувати, зрозуміла шляхи, якими ці звання отримували у радянський час. Згадайте, до прикладу, звання «заслуженого» за роль Леніна. Система призначення звань – недосконала, тому варто шукати альтернативу. Для мене важливо, щоб ця схема була прозорою. Ми з командою проговорювали призначення різноманітних премій і стипендій. Щоб обов'язково було журі, яке вирішуватиме – за що можна дати тій чи іншій людині премію. Тішуся, що моя ініціатива відгукнулася у команди», – каже Я. Титаренко [4].

«Ми давно обговорюємо в колективі процеси декомунізації, зокрема в репертуарі чи способі управління. У тому числі неодноразово порушували питання відзнак. Нині мало хто задумується, які сенси було в них закладено. Тоді як радянською владою такі нагороди використовувались для підтримки „угодних”», – доповнює думку У. Мороз

Болючою залишається тема щодо непрозорості самої процедури визначення номінантів, адже часто суперечки виникають, приміром, через «несправедливий» вибір членів комісії. У публічних дискусіях також згадують корупційну складову системи, використання «адміністративних ліфтів» та суперечливу репутацію окремих лауреатів.

Лялькарі вважають, що настав час реформувати застарілу систему почесних звань шляхом впровадження більш демократичних механізмів.

«Мова не лише про внутрішню позицію колективу театру, який більше не подаватиметься на такі нагороди. Варто на рівні держави позбутись цього постко-

лоніального інструменту впливу», – наголосила директорка – художня керівниця львівського театру.

Щодо грошових надбавок, було вирішено залучити внутрішні механізми та використовувати наявні ресурси більш ефективно. Так, частину заробітку установа може скеровувати, приміром, на зарплати працівникам – залежно від їхнього внеску й навантаження.

Крім того, завжди є можливість податися на президентську програму стипендій, яку призначають для акторів, що вийшли на пенсію. А ще варто згадати про такі відзнаки для діячів культури та мистецтва України, як премія імені Леся Курбаса, Лесі Українки, Тараса Шевченка. За її словами, цю підтримку від держави не слід скидати з рахунків [5].

У. Мороз також зазначила, що рішення театру про відмову від почесних звань «заслужений» – «народний» є частиною ширшого дискурсу всередині інституції.

«Нам потрібні гідні зарплати, нам потрібні відкриті, прозорі конкурси зі зрозумілими алгоритмами й суддями. Нам потрібен рівний доступ до цих конкурсів, а не партійний спосіб призначення, коли ми навіть не знаємо, хто призначає, хто є та мистецька комісія, і чи воно є рівномірно в областях. Тому ми цього року підняли рішення, що хочемо про це говорити», – ділиться директорка – художня керівниця.

Вона додає, що нинішній крок є спробою ініціювати масштабніше обговорення серед представників галузі, оскільки страх втрати доплат може спричинити спротив у середовищі, а тим часом необхідно знайти альтернативні механізми забезпечення гідної оплати праці.

«Ми живемо в тій самій країні, проте команда готова рухатися вперед, шукати альтернативи й артикулювати те, що ця плюшка – це як гречка на виборах. Цей алгоритм веде до не тих наслідків, до не культури. Тому що культура – це про діалог, про відкритість, про рівність. А цей процес – це не туди. Його треба декомунізувати», – підсумовує У. Мороз.

Принагідно представники львівського театру ляльок закликали Міністерство культури «почути голос професійної спільноти» та розглянути можливість скасування системи радянських почесних звань на державному рівні.

«Міністерство не розглядає питання скасування системи державних нагород, зокрема надання почесних звань „Народний артист України”, „Заслужений артист України”. Однак, у разі запиту від суспільства щодо необхідності перегляду системи державних нагород, міністерство долучиться до опрацювання вищезначеного питання», – відповіли у відомстві на запит від колективу театру.

Також у Мінкультури нагадали, що порядок функціонування системи державних нагород визначений законом «Про державні нагороди України», а саме на-

городження провадиться указом президента. Тобто, Міністерство культури не є розпорядником інформації щодо кількості присвоєних почесних звань «Народний артист України» та «Заслужений артист України» [6].

До обговорення запиту щодо необхідності реформування системи надання почесних звань долучилася театрознавиця і членкиня ГО «Коаліція дієвців культури» Ірина Чужинова. Зокрема вона зазначила, що «рано чи пізно це мало би статися», оскільки процес є вимогою часу, модернізацією, а не скасуванням усієї системи.

За словами І. Чужиної, система відзнак переважно стосується державного сектору, бо звання впливають на ставку актора чи акторки в театрі, а також на майбутню пенсію, тоді як у приватному секторі людині не потрібні ці бонуси. Натомість у контрактній системі «є величезний перелік інструментів, у який спосіб можна заохочувати» без залучення державних відзнак.

На її думку, першим і дуже важливим кроком має стати реформа системи оплати праці, про яку вже багато років говорять як у секторах креативних індустрій, так і в Мінкультури. Наразі в міністерстві розпочала роботу група експертів, яка має напрацювати механізми або запропонувати рішення для комплексної реформи. У підсумку ж має з'явитися механізм, який дозволить прозоро та зрозуміло формувати оплату праці в державному секторі на основі даних і показників роботи.

І. Чужинова акцентувала, що оновлення системи оплати праці – це перше, що необхідно зробити, а другим кроком має стати якісна комунікація про неминучість цих змін, адже «люди, які вже мають звання, можливо, схвильовані й не розуміють, що буде, якщо цю систему скасувати» [7].

Однак реальна ситуація є значно складнішою. Про це, зокрема, свідчать публічні висловлювання самих носіїв почесних звань.

Алла Кудлай, народна артистка України: «Це абсурд! Життя в Україні таке важке, а декому немає чим зайнятись, про що поговорити? Чого чіплятися до звань?! Нехай люди радіють, що їх отримали. Підіть заспівайте, як я співала всі роки... Я заслужила це звання!».

Світлана Білоножка, народна артистка України: «Ці звання – наші маленькі „Оскари“. Аби їх отримати, ми пройшли чималий шлях, провели величезну роботу в різних куточках України й за кордоном. На створення творчого продукту (чи то пісня, чи то вистава) ми віддаємо багато енергії й сил. Лише через п'ять років після отримання звання Заслужений артист України можна було подаватись на звання Народного. Хоча останнім часом це змістилось: вчора став заслуженим, а завтра – народним. Та головне, що нагородження – це визнання з боку держави, це стимул. Думаю, що й молоді артисти також воліли б його мати. І питання не в надбавці, хоч зізнаюсь, навіть не знаю, якого вона розміру. Ми самі себе мотивуємо,

аби творити, нести добро й натхнення людям. Роками їздимо до наших військових на передову – без жодного фінансування! Думаю, в артистів театру, які виступили з такою пропозицією, ставки також нікчемні. Ось до цієї проблеми варто привертати увагу, а не порушувати питання про звання. Якщо хочете, можете не подаватись на такі нагороди. Але вони мають залишитись».

Богдан Бенюк, народний артист України: «Як можна забрати у балерини, яка 20 років біля станка, звання заслуженої артистки України. Інша справа, коли є звання, які отримували трьома піснями або ті зрадники, які поїхали до росії. А у нас звання – це доплата відсотків до зарплати. Якщо ти заслужений артист України і є можливість у колективу, то тоді доплачують 20% від зарплати артиста. Якщо народний – 40%. Це за умови, якщо ти працюєш у державній установі й вона має фінанси для підняття, то це урядом дозволяється. Але не обов'язково».

До дискусії долучився і продюсер та шоумен Ігор Кондратюк, який висловив власну позицію як представник професійного середовища: «Якщо говорити про ці звання в українському шоубізнесі, то вони не потрібні, їх треба скасовувати. Або ти маєш пісні й популярність, а відтак – заробляєш своїм талантом, або йдеться лише про звання. Так само і в театрі – кращі актори мають більше ролей і вищі гонорари».

У. Мороз, зі свого боку, зауважує: «Такий анахронізм існує лише в країнах пострадянського простору» [5; 8].

Варто зауважити, що в нашій країні система почесних звань останніми роками зазнала суттєвої дискредитації.

До прикладу, в 2025 році резонансні кейси Таїсії Повалій та Ані Лорак (Кароліни Куек), яких було позбавлено почесних державних звань, стали приводом для хвилі дискусій про природу цієї системи.

Тоді ж у суспільному просторі з'явилися коментарі на кшталт «якщо держава змушена публічно позбавляти митців раніше присвоєних звань через їхню політичну позицію або співпрацю з державою-агресором, чи не свідчить це про кризу самої моделі державного „канонізування” артистів».

Подібний медійний резонанс викликала історія з артистами Володимиром Данильцем і Володимиром Моїсеєнком («Кролики»), які втратили статус народних артистів після багаторічної творчої діяльності, пов'язаної з російським культурним простором [9].

Ці та інші кейси стали частиною ширшої кампанії очищення державного нагородного простору від діячів, пов'язаних із російською пропагандою або культурною політикою держави-агресора.

Протягом 2025–2026 років українська влада остаточно позбавила державних відзнак низку російських артистів і представників шоу-бізнесу, серед яких Філіп Кіркоров, Микола Басков, Олександр Малінін, Ігор Крутой. У медійному та

експертному середовищі ці приклади використовуються як аргумент на користь перегляду всієї системи почесних звань, оскільки сама можливість надання українських державних титулів особам, які згодом стали частиною російської пропагандистської машини, компрометує сам інститут почесних звань.

Серед основних причин падіння престижу системи нагород критики називають декілька факторів.

По-перше, це – випадки підтримки агресії РФ і колабораціонізму серед нагороджених. По-друге, систему вважають «радянським спадком», де історично важливішою була лояльність до влади, ніж мистецькі досягнення. По-третє, неодноразово лунала критика щодо непрозорих або сумнівних критеріїв надання, ба звання часто давали за політичну відданість або «вислугу років». Додатково по репутації били скандали довкола окремих народних артистів, які були пов'язані з корупцією, з порушенням етичних норм тощо.

Можна також констатувати, що в сучасному дискурсі думки з цього питання розділилися. Серед аргументів проти державних відзнак – потенційна залежність від політичної кон'юнктури, лояльність до влади, а також висока імовірність корупції в загальній системі надання нагород і поступова девальвація їхнього значення. Зазвичай критики оперують термінами «дерусифікація» (оскільки є гостра потреба переосмислити успадковані російські культурні патерни), «ринковість» (популярність має визначатися квитками, а не указом президента), «корупційні ризики» (процедура нагородження часто критикується за непрозорість).

Аргументи «за» – це «соціальний захист» (звання надають фінансові бонуси, приміром, надбавки до пенсії), «мотивація» (як один із небагатьох способів відзначити творчі заслуги перед державою), «традиція» (неабияка важливість статусу в царині академічного та класичного мистецтва) [10].

Події минулих років – повномасштабна війна, деколонізація, масове позбавлення звань колаборантів та бурхливий розвиток незалежного шоу-бізнесу – виявили три ключові проблеми в цій сфері:

- політична вразливість – коли статус «народний» одночасно носять і волонтери, і зрадники, сама назва втрачає ціннісний орієнтир;
- ринкова невідповідність – у 2026 році солдаут у Палаці Спорту або мільйонні прослуховування на стримінгах важать більше, ніж звання, адже ринковий успіх став самодостатнім;
- економічний анахронізм – чи має держава доплачувати за «статус», якщо митці сьогодні працюють у конкурентному середовищі, де головним спонсором є глядач?

Сучасна дискусія фокусується на тому, чи готова Україна замінити радянські титули прозорою системою державних грантів, стипендій та престижних премій, які оцінюють не «вислугу років», а реальний внесок у сучасну ідентичність?

Аби повніше розкрити феномен державних нагород і оцінити його актуальність сьогодні, варто пригадати історію та розглянути саму процедуру надання відзнак.

Обговорення змін щодо чинної радянської моделі державних нагород розпочалося одразу після відновлення Незалежності України в 1991 році. Тема скасування системи державних відзнак була предметом активної полеміки в 2005 році, після Помаранчевої революції. Проте тоді це залишилося на рівні ідеї через значний супротив частини мистецької спільноти.

Сьогодні думка багатьох змінилась, говорить голова правління Коаліції діячів культури Ольга Сагайдак. За її словами, до традиції вручати звання «заслужених» та «народних» у Коаліції ставляться вельми критично та не вважають її суттєвим стимулом до розвитку української культури.

«Моє ставлення до цієї системи – як до рудиментного явища спадщини Радянського Союзу, власне, і з'явилась ця система у 20-ті роки. І першою народною артисткою була Марія Заньковецька. В такий спосіб радянська влада, я так розумію, намагалася „осідлати” зірок іншого часу, завівши їх в нову систему еліт», – говорить голова Коаліції, акцентуючи на проблемі об'єктивності вручення нагород. Адже, вважає вона, в ієрархічній системі, коли кінцеве рішення про вручення відзнаки залежить від вищого політичного керівництва, є ймовірність, що критично налаштованих до нього митців просто ігноруватимуть, незалежно від творчих досягнень.

Розмірковуючи про цю категорію відзнак у загальному сенсі, О. Сагайдак зауважує: «Вже в самій назві закладений зміст, тобто це люди, які комусь прислужили й у тоталітарній державі очевидно, що ці люди прислужили державі. Вони своєю толерантністю заслужили, щоб держава їх не тільки відзначила, а дала їм певні преференції».

У сучасному українському законодавстві передбачено довічні пільги для заслужених та народних діячів культури. Відповідне звання дає право на доплати до зарплати та пенсії, пільги під час працевлаштування тощо. Фінансуються вони з державного бюджету.

Головним документом, який регулює порядок нагородження українців за видатні заслуги перед державою, є Закон України «Про державні нагороди України» від 2000 року. Він стосується усіх сфер діяльності: розвитку економіки та науки, культури, оборони, будівництва, громадської роботи тощо.

Щоб отримати державну нагороду людина повинна працювати в галузі не менше ніж 10 років, але бувають і виключення. А також мати вищу освіту, «високі трудові досягнення і професійну майстерність». У сфері культури це означає – здобути міжнародне визнання чи створити непересічний продукт. Якщо дивитись

на деталі, то критерії надання статусу «заслуженого» та «народного» дещо відрізняються.

Звання «Заслуженого артиста України» вручається першим із формулюванням «за високу виконавську майстерність, створення високохудожніх образів, вистав, кінофільмів, що стали надбанням вітчизняної культурно-мистецької спадщини». Наприклад, серед «заслужених» – Святослав Вакарчук, Ірина Білик, Артем Пивоваров, Олексій Потапенко, Світлана Лобода та інші.

Натомість для надання статусу «Народного артиста України» вимог трохи більше. Отримати звання можна лише через 10 років після надання «заслуженого». Також людина повинна мати високу виконавську майстерність та створити культурний продукт, що «здобув міжнародне визнання, за особливі заслуги в розвитку вітчизняної культурно-мистецької спадщини». Наприклад, співачка Джамила отримала звання після перемоги на Євробачення–2016.

Кандидатів на надання нагород можуть висувати органи центральної та місцевої влади, творчі спілки чи громадські об'єднання. Дозволено також подавати запит щодо надання почесних звань іноземцям – тоді кандидатів висуває Міністерство закордонних справ.

Якщо ініціаторами нагородження є творчі спілки чи мистецькі об'єднання, вони спершу мають звернутись до місцевих органів влади, наприклад, до своєї міської ради або до Міністерства культури. Надалі представники уповноважений органів повинні надіслати на ім'я президента офіційне подання та лист, у якому описані детальні відомості про заслуги, творчу діяльність та стаж кандидата. Президент ухвалює остаточне рішення про надання почесного звання та видає відповідний Указ.

Формально почесні звання присвоюються лише за життя, однак у 2020 році Верховна Рада підтримала депутатський запит щодо можливості посмертного надання звання «Народний артист України» Андрію Кузьменку (Кузьмі Скрябіну), що стало частиною дискусії про реформування самої системи державного визнання.

Щодо альтернатив існуючій системі, експерти зазначають: скасувавши державні відзнаки з приставкою «заслужений» та «народний», можна сфокусуватися на розвитку фахових премій у різних мистецьких галузях. Зокрема, О. Сагайдак вважає, що було б правильно створити достатню кількість різноманітних премій.

«Найпрестижніші премії – це, звичайно, премії, які дають фахові асоціації: Оскар, Греммі, якісь фестивалі. Коли це фахова спільнота, яка розуміється, яка сперечається і, по суті, визначає свого колегу. І для митця визнання фахової спільноти має бути важливим», – каже дієвиця культури. На її думку, в Україні є прес-

тижна премія, яка могла б стати взірцем для зміни правил – Шевченківська премія, яку вручають раз на рік за видатні та актуальні твори мистецтва.

«Шевченківська премія – це для мене така модель, коли держава докладає зусиль подивитися, що є справді важливого за цей рік, хто з'явився, який феномен. І оцінює по факту тут і зараз одноразово. Не на все життя потім, а одноразово. І дуже класно, що це демократична премія, навколо неї багато дискусії: як формується комісія, всі долучаються до формування комісій. Тобто це така ще й партисипативна історія», – пояснює О. Сагайдак.

Після початку повномасштабного російського вторгнення, крім необхідності фізичного захисту, в Україні гостріше постало питання про відмову від культурного простору держави-агресорки. Тоді все більше українців почали дізнаватись про те, що серед власників почесних нагород чимало державних зрадників та громадян рф. Відновились дискусії щодо встановлення механізму позбавлення нагород і суспільство отримало відповідь на свій запит.

У 2024 році парламент ухвалив законопроект № 11410, який передбачає позбавлення державних відзнак: засуджених за тяжкі злочини, зокрема, ті що стосуються національної безпеки України; пропагандистів держави-агресора та людей, які її популяризують; осіб, які виправдовують агресію проти України та підтримують окупацію [11].

Промовистими у цьому контексті є такі факти:

- в європейських країнах системи почесних звань, здебільшого, не існує: там діячів культури відзначають орденами чи преміями з конкретним спрямуванням, а не довічним тощо званням;

- окрім України, систему «народних» і «заслужених» зберегли росія, білорусь і Казахстан;

- натомість Польща, Чехія та країни Балтії після падіння соціалістичних режимів свідомо демонтували радянську модель культурних титулів і перейшли до системи орденів, премій, професійних нагород.

До прикладу, польська модель державних культурних відзнак не пов'язує почесні нагороди з автоматичними соціальними пільгами, а фінансова підтримка діячів культури може здійснюватися через механізми індивідуальних спеціальних виплат («*świadczenia specjalne*») за особливі заслуги перед державою [3].

Ще у 2013 році в матеріалах Радіо Свобода польські та українські експерти звертали увагу на те, що поза межами пострадянського простору подібні звання часто розглядають як анахронізм.

Польський журналіст і дипломат Ян Пекло, аналізуючи еволюцію системи культурних нагород у посткомуністичних країнах, зазначав, що радянська модель нагородження митців була інструментом політичного впливу. На його думку, «система, яка колись була й у нас у Польщі, ставила собі за мету спокусити митця».

Їхня система, за словами дипломата, також була пов'язана з низкою матеріальних привілеїв – «путівками у будинки творчої праці, помешканнями, пільгами і таке інше». Проте після демократичних реформ у Польщі систему державних відзнак децентралізували, а традиційні звання комуністичного походження скасували. Натомість з'явилися почесні нагороди та премії, які не передбачають автоматичних соціальних привілеїв і присуджуються не лише державою, а й регіональними, громадськими чи приватними інституціями. «Як на мене, митець або добрий, або поганий, але не народний», – підсумував Ян Пекло.

Схожі оцінки лунали також із боку інших експертів. Співредактор польського культурного видання *Kultura Enter* Павел Ляуфер наголошував, що система нагород стає здоровішою тоді, коли значна частина відзнак функціонує на регіональному рівні й не концентрується виключно в руках центральної влади. В іншому випадку нагороди ризикують перетворитися на інструмент політичного впливу та маніпуляцій.

Український художник і викладач Михайло Бокотей, який працював у Польщі, зазначав, що для європейського культурного середовища звання «народний артист» чи «народний художник» звучать навіть курйозно. Втім, наголошував він, ця проблема не обмежується лише символічним аспектом.

«Ці звання надто сильно пов'язані з кар'єрним зростанням, вони вросли в інфраструктуру, в кон'юнктуру, тож недостатньо назвати їх лише званнями – це вершина айсберга цілої пострадянської системи, яка функціонує в культурі та освіті», – застеріг М. Бокотей [12].

Схожі оцінки свого часу висловлювали й українські інтелектуали.

Публіцист і філософ Сергій Грабовський наголошував, що за радянських часів талановиті, але нелояльні митці зазнавали репресій: «Творці, які могли прославити українське мистецтво у світі, такі як театральний режисер Лесь Курбас, художник Михайло Бойчук, поет Микола Зеров, дочекалися від радянської влади визнання у вигляді кулі в потилицю».

Нині, на думку С. Грабовського, для діячів культури звання «народного артиста» – це насамперед можливість долучитися до відповідних пільг і соціальних гарантій. Саме матеріальний аспект неодноразово згадувався і в публічних коментарях самих діячів культури. Ідеологічний бік, який переважав за радянської доби, нині цікавить митців найменше.

Про матеріальну складову почесних звань висловився і ректор Національної музичної академії Володимир Рожок. Він зазначав, що саме система пільг і доплат упродовж десятиліть залишалася одним із головних стимулів для отримання звання. За його словами, в умовах недостатньої уваги держави до культури такі доплати дозволяють митцям існувати «більш-менш безбідно».

Водночас В. Рожок визнав, що в Україні високі звання не завжди отримують найталановитіші митці, а випадки нагородження виконавців сумнівного рівня дискредитують інституцію в цілому. Схожі зауваження висловлював музикант Олег Скрипка, який у 2005 році публічно відмовився від звання «Заслужений артист України». Він пояснював це тим, що система втратила авторитет: «Ті достойні люди, які мають це звання, опинилися поряд з іншими людьми, які просто купили його за гроші».

Попри критику, представники держави тривалий час займали обережну позицію щодо можливого реформування системи. Міністр культури Леонід Новохатко у 2013 році визнавав необхідність змін, а проте звертав увагу на важливість державного визнання для творчих людей у психологічному вимірі – митці «мають дуже тонку самоорганізацію» і потребують уваги та суспільного визнання. Міністр також зауважував, що у радянські часи звання часто присвоювалися «чесно», тоді як у новітній період це «було не завжди», що й призвело до девальвації системи [13].

Як відомо, впродовж останніх років тему почесних звань поєднують із питаннями про альтернативні механізми підтримки культури. У професійному середовищі наголошують, що сучасна культурна політика має ґрунтуватися не лише на символічних державних титулах, а на системі грантів, професійних премій, конкурсного фінансування, підтримки культурних інституцій і соціального захисту працівників культури. Саме в цьому контексті питання реформування або поступової трансформації системи почесних звань продовжує залишатися частиною ширшої дискусії про деколонізацію культурної політики та модернізацію державних механізмів підтримки митців в Україні.

Стосовно міжнародних кейсів, у практиці більшості європейських країн державна підтримка та відзначення митців ґрунтується на інших принципах. Здебільшого йдеться про систему відомчих нагород, грантові програми, стипендії, індивідуальні державні виплати або проектне фінансування культурної діяльності.

Показовим є досвід Польщі, де після завершення соціалістичного періоду відбулася поступова трансформація системи державних культурних відзнак. Упродовж другої половини ХХ століття у Польській Народній Республіці існувало почесне звання «Заслужений діяч культури Польщі» (пол. *Zasłużony Działacz Kultury*), яке присвоювалося за заслуги у сфері культури, її популяризації та охорони. Звання було засноване у 1950-х роках, а відповідний нагрудний знак офіційно затверджено рішенням Ради міністрів ПНР у 1962 році. Нагородження здійснювалося як щодо польських громадян, так і іноземців, які зробили внесок у розвиток польської культури або її популяризацію у світі [14; 15].

Польська модель того часу багато в чому нагадувала радянську систему почесних відзнак, це було персоніфіковане державне визнання діячів культури че-

рез спеціальний статус і символічний нагрудний знак. Однак після політичних змін 1989 року Польща поступово відмовилася від цієї моделі. Законодавчі зміни 1991 року реформували принципи надання звання, а у 2005 році звання «Заслужений діяч культури Польщі» було остаточно скасоване. Йому на зміну прийшла нова система культурних відзнак – насамперед почесна відзнака «За заслуги перед польською культурою» (Odznaka honorowa „Zasłużony dla Kultury Polskiej”) та медаль «За заслуги в культурі Gloria Artis», яка на сьогодні є однією з головних культурних відзнак Польщі [16].

Важливо, що польська система культурних нагород не передбачає тієї моделі соціальних привілеїв, яка була характерною для радянських почесних звань. Нагороди мають насамперед символічний, репутаційний і престижний характер. Тобто в польській моделі принципово відсутній автоматичний зв'язок між державною культурною відзнакою та довічним матеріальним забезпеченням – отримання нагороди не означає автоматичного нарахування пенсійної надбавки чи окремої державної виплати. Натомість фінансова підтримка діячів культури здійснюється через інші механізми: грантові програми польського міністерства культури, державне та європейське проєктне фінансування, мистецькі стипендії, програми меценатства, а також індивідуальні рішення щодо спеціальних державних виплат.

У Польщі також є практика «спеціальних пенсій» або виплат за особливі заслуги перед державою (*świadczenia specjalne*). Ці виплати призначаються видатним діячам культури, науки чи спорту рішенням уряду або прем'єр-міністра, однак вони не прив'язані формально до конкретного почесного звання і не мають автоматичного характеру. Вони застосовуються індивідуально як форма визнання особливих заслуг, або як допомога митцям у складному матеріальному становищі. Таким чином, основний акцент робиться не на статусному титулі, а на підтримці конкретної культурної діяльності, мистецьких проєктів, персональних досягнень тощо. [17].

У дискусіях щодо модернізації української системи почесних звань польський досвід часто наводять як вдалий приклад деколонізації культурної політики після розпаду соціалістичної системи. Адже йдеться не про повну відмову держави від символічного визнання діячів культури, а про зміну логіки визнання: замість ієрархії «народних» і «заслужених» – система відзнак, грантів, конкурсного фінансування та адресної підтримки [12].

Заслуговує на увагу і досвід Латвії. На відміну від Польщі, латвійський кейс стосується не стільки реформування системи почесних звань, скільки загальної культурної політики після виходу з радянського простору. У латвійському суспільстві період перебування у складі СРСР переважно не розглядається як частина «спільної радянської історії», а трактується як період окупації. Саме ця прин-

ципова позиція Латвії значною мірою визначила підхід до деколонізації культурного простору та державної гуманітарної політики.

«Латвійці не називають час перебування у складі Радянського Союзу своєю історією, – ділиться спостереженнями керівниця організації „Український інститут розвитку” Марина Кулініч. – Вони говорять, що це була окупація росією. І це наша помилка: ми весь час говорили про історію України у складі Радянського Союзу. І тепер, коли у нас почалася дерадянізація, декомунізація, частина суспільства збурилася, що ми не можемо просто скасувати шмат української історії».

Дійсно, незважаючи на толерування окремих проявів російськості, латвійці визначилися із магістральними питаннями, що скасувало можливість будь-яких дискусій. Принаймні в публічному просторі.

Нині ж латвійський досвід описується як приклад послідовного переосмислення радянської спадщини без спроб її символічного збереження. Культурна політика держави фокусується на створенні доступної сучасної культурної інфраструктури, підтримці локальної ідентичності та розвитку культурних інституцій як інструменту суспільної стійкості, де головний акцент робиться не на системі персональних почесних статусів, а на доступності культури, розвитку культурного середовища та підтримці інституційних реформ [18].

Тим часом в Україні тема доцільності збереження системи почесних звань у сфері культури вийшла за межі суто професійного середовища. В суспільстві почали активно обговорюватися питання ринкової природи сучасної культури. Як наголошують експерти, в умовах розвитку креативних індустрій популярність і професійне визнання митця мають визначатися не указами держави, а суспільним попитом, успішністю проєктів, міжнародним визнанням і професійною репутацією.

Показовим кейсом було обговорення нових нагороджень 2025–2026 років. Так, надання акторові Віктору Жданову звання «Народний артист України» викликало неоднозначну реакцію у соціальних мережах та професійному середовищі. Прихильники нагородження наголошували, що актор, відомий за роботами у проєктах «Спіймати Кайдаша» та «Кіборги», справді заслуговує на державне визнання. Натомість критики стверджували, що митцеві такого рівня не потрібні «радянські ярлики» для підтвердження професійного авторитету [19; 20].

Паралельно як альтернативний підхід можна навести приклад Антона Птушкіна, який отримав орден «За заслуги» III ступеня – державну відзнаку за режисерську діяльність та волонтерську роботу без надання традиційного звання «заслуженого». У культурному середовищі це розглядалося як елемент потенційного переходу від радянської титульної моделі до системи відзначення конкретних професійних заслуг.

Тим часом, сучасний дискурс поступово зміщується в бік моделей, де ключову роль відіграють не довічні титули, а підтримка конкретної творчої діяльності,

розвиток культурних інституцій та створення умов для професійної реалізації митців, зокрема через доступність грантових програм, професійних премій, стипендій, страхових механізмів для митців, підтримки ветеранів сцени та прозорих інституційних механізмів фінансування культури.

Нині система почесних звань в Україні залишається чинною і продовжує активно використовуватися державою як інструмент офіційного визнання діячів культури. Президент України неодноразово присвоював почесні звання представникам театру, кіно, музики та культурної сфери. Зокрема, з нагоди Міжнародного дня театру у березні 2026 року державними нагородами та званнями було відзначено 83 театральних діячів. Відповідний указ Президента визначав, що нагородження здійснюється «за вагомий особистий внесок у розвиток національної культури і театрального мистецтва, вагомі творчі здобутки і високу професійну майстерність».

У межах цього рішення дев'ятьом митцям було присвоєно звання «Народний артист України», шістдесятьом – «Заслужений артист України», окремі діячі отримали звання «Заслужений діяч мистецтв України» та «Заслужений працівник культури України». Серед відзначених були режисер Іван Уривський, актори Ігор Гаврилів і Олег Злакоман, представники театрів, музичних і мистецьких установ [21; 22].

Одним із прикладів нового, більш сучасного підходу з боку держави стала національна ініціатива підтримки української культури «Тисячovesна», презентована у Довженко-Центрі за участю представників кіноіндустрії. Під час заходу державними нагородами відзначили представників культурної сфери, які, за словами урядовців, «створюють сильний український культурний продукт». Звання «Заслужений артист України» отримав актор і військовий Володимир Кравчук, а звання «Заслужений працівник культури України» – директор компанії «Фреш Продакшн ЮА» Олександр Щербина.

Програма «Тисячovesна» якраз і демонструє цей поступовий перехід від виключно символічної моделі визнання до системи підтримки культурного продукту через фінансування проєктів, експертний відбір та розвиток індустрії. Під час презентації обговорювали критерії оцінювання, прозорість конкурсних процедур, механізми дистрибуції та залучення експертного середовища. Як наголосили в Міністерстві культури, метою програми є створення більшої кількості якісного українського культурного продукту та розширення можливостей для виробництва й професійного розвитку митців [23].

В Україні питання матеріального становища працівників культури є наразі критичним. Представники культурного сектору неодноразово наголошували, що система почесних звань не вирішує ключової проблеми галузі – хронічно низького рівня оплати праці. Генеральна директорка «Мистецького арсеналу» Олеся Ос-

тровська-Люта назвала однією з найбільших проблем культурної сфери саме занижені зарплати, які впродовж десятиліть залишаються нижчими за середні по економіці.

За даними аналітичних матеріалів Мінкультури, заробітна плата в галузі культури приблизно на третину нижча за середню по країні. Після початку повномасштабної війни Україну залишила значна частина працівників культурного сектору, що створює додаткову кадрову кризу для музеїв, бібліотек, театрів і культурних інституцій. Представники галузі наголошують: суспільство очікує від культурних установ збереження спадщини, представлення України у світі та розвитку національної культури, однак самі інституції часто не мають достатнього кадрового й фінансового ресурсу [24].

В українському культурному середовищі голосно звучать заклики до переходу від символічної моделі заохочення до реальної системи фінансової підтримки працівників культури.

У 2026 році Коаліція дієвців культури публічно закликала до масштабної реформи оплати праці у бібліотеках, музеях, театрах, клубах і філармоніях. У відкритій заяві представники галузі наголошували, що працівники культури, які під час війни рятують музейні колекції та забезпечують роботу культурних просторів, фактично перебувають на межі виживання.

Особливу увагу привернула петиція бібліотекарів щодо перегляду системи оплати праці. Автори документа заявили, що посадові оклади працівників бібліотек фактично дорівнюють або навіть є нижчими за мінімальну заробітну плату. У культурному середовищі дедалі активніше критикують чинну тарифну систему як спадок радянської моделі організації праці [25].

Наша країна потребує нових моделей управління культурними інституціями та розширення їхньої фінансової автономії, кажуть фахівці. У 2026 році Міністерство культури оголосило про реорганізацію державних театрів і церков у державні некомерційні товариства. Ініціатори змін пояснили, що ця нова юридична форма має надати культурним установам більше можливостей для співпраці з бізнесом, участі у грантових програмах та залучення додаткового фінансування.

Як зазначив Євген Нищук, генеральний директор Національного театру імені Івана Франка, така модель дозволить театрам активніше працювати з інвестиційними та грантовими програмами, а також зменшить бюрократичні обмеження, характерні для статусу державного підприємства. За його словами, держава нині покриває лише близько 60% зарплатного фонду театру, тому культурні інституції змушені шукати нові джерела фінансування. Нова модель управління, на думку представників театрального середовища, має наблизити українські культурні інституції до європейських практик функціонування [26; 27].

Отже, в Україні дискусія про збереження/реформування системи почесних звань у сфері культури поступово трансформувалася в ширше коло питань, у фокусі яких – перехід до альтернативних форм відзначення заслуг у сфері культури, створення дієвих механізмів матеріальної підтримки, розвиток фінансової автономії культурних установ та модернізація культурної сфери загалом. Саме ці кроки українське професійне середовище розглядає як основу для розширення можливостей культурних інституцій, їхньої автономії та створення умов для розвитку конкурентного культурного середовища в нашій державі.

Список літератури

1. Львівський академічний обласний театр ляльок [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://theatre.com.ua/lvivskij-akademichnij-oblasnij-teatr-lyalok> (дата звернення: 22.05.2026).
2. Львівський театр ляльок відмовився від почесних звань [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/culture/1153015.html> (дата звернення: 22.05.2026).
3. Білаш К. Львівський театр ляльок відмовився від звань «Заслужений артист» та «Народний артист» [Електронний ресурс] / Ксенія Білаш. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2026/03/19/728105_lvivskiy_teatr_lyalok.html (дата звернення: 22.05.2026).
4. Ярема Г. Чи скасує Мінкульт звання «заслужених» і «народних»? [Електронний ресурс] / Галина Ярема. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/news/549448-lvivskiy-teatr-lyalok-vystupyv-z-initsiatyvoiu-vidmovytysia-vid-tsykh-rochesnykh-zvan> (дата звернення: 22.05.2026).
5. Пецух Л. В Україні пропонують скасувати систему почесних звань: чи доцільно це робити? Дискутуємо [Електронний ресурс] / Лариса Пецух. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/v-ukraini-proponuyut-skasuvati-sistemu-rochesnykh-zvan> (дата звернення: 22.05.2026).
6. Мінкультури не розглядає скасування системи надання звань «Народний артист» і «Заслужений артист» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/culture/1155288.html> (дата звернення: 22.05.2026).
7. Горлач П. «Ця плюшка – це як гречка на виборах»: Уляна Мороз із Львівського театру ляльок про відмову від звань [Електронний ресурс] / Поліна Горлач. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://susplne.media/culture/1271010-capluska-se-ak-grecka-na-viborahulana-moroz-z-lvivskogo-teatru-lalok-pro-vidmovu-vid-zvan/> (дата звернення: 22.05.2026).

8. Гажала В. Відомий актор Богдан Бенюк розсекретив відсоток надбавки до своєї зарплати за почесне звання [Електронний ресурс] / Валерія Гажала. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tsn.ua/glamur/vidomyu-aktor-bohdan-beniuk-rozsekretyv-vidsotok-nadbavky-do-svoyeyi-zarplaty-za-pochesne-zvannia-2816132.html> (дата звернення: 22.05.2026).

9. Петрович Н. Мінкульт не планує скасовувати почесні звання для артистів, бо не на часі [Електронний ресурс] / Ніна Петрович. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.bagnet.org/news/society/1396555/minkult-ne-planue-skasovuvati-pochesni-zvannya-dlya-artistiv-bo-ne-na-chasi> (дата звернення: 22.05.2026).

10. Повалій, «кролики», Лорак і росіяни. Хто ще досі має звання народного артиста України [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/life/_povaliy-kroliki-lorak-i-rosiyani-hto-sche-dosi-maye-zvannya-narodnogo-artista-ukrayini/1163033 (дата звернення: 22.05.2026).

11. Рубан Є. Феномен державних нагород для артистів: процедура, критика та майбутнє [Електронний ресурс] / Євгенія Рубан. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/chi-spravdi-zvannya-zasluzhenih-artistiv-radyanshchina-istoriya-kulturi-311477/> (дата звернення: 22.05.2026).

12. Савицький Ю. Чому у Польщі, на відміну від України, немає «народних артистів»? [Електронний ресурс] / Юрій Савицький. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25056053.html> (дата звернення: 22.05.2026).

13. Костюк Б. Звання «народного артиста» в Україні дискредитоване – експерти [Електронний ресурс] / Богдана Костюк. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25055968.html> (дата звернення: 22.05.2026).

14. Заслужений діяч культури Польщі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://miamur.com/20019-zasluzhenij-diyach-kulturi-polshi-wnq.html> (дата звернення: 22.05.2026).

15. Зубкова О. Почесна відзнака «За заслуги перед польською культурою» [Електронний ресурс] / Оксана Зубкова. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://reporter.zp.ua/pochesna-vidznaka-za-zaslugi-pered-polskoju-kulturoju-wnq.html> (дата звернення: 22.05.2026).

16. Медаль за заслуги перед культурою Gloria Artis [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.gov.pl/web/kultura/medal-zasluzony-kulturze-gloria-artis> (дата звернення: 22.05.2026).

17. Finansowanie i mecenat [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.gov.pl/web/kultura/finansowanie-i-mecenat> (дата звернення: 22.05.2026).

18. Кравченко А. Рольова модель: деколонізація Латвії через доступність культури [Електронний ресурс] / Аріна Кравченко. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/12/25/258515/> (дата звернення: 22.05.2026).

19. Мокляк А. «Все почалося в Херсоні»: історія народного артиста Віктора Жданова [Електронний ресурс] / Аліна Мокляк. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/kherson/1274012-vse-pocalosa-v-hersoni-istoria-narodnogo-artista-viktora-zdanova/> (дата звернення: 22.05.2026).

20. Білоус С. Актору театру та кіно з Херсонщини Віктору Жданову надали звання «Народний артист України» [Електронний ресурс] / Світлана Білоус. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://most.ks.ua/news/url/akтору-teatra-ta-kino-z-hersonschini-viktoru-zhdanovu-prisvojili-zvannja-narodnij-artist-ukrajini/> (дата звернення: 22.05.2026).

21. Зеленський нагородив 83 театральних діячів [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2026. – 28 берез. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4106201-zelenskij-nagorodiv-83-teatralnih-diaciv.html> (дата звернення: 22.05.2026).

22. Скотнікова О. Режисер «Конотопської відьми» Іван Уривський і ще 8 діячів театру стали народними артистами України [Електронний ресурс] / Ольга Скотнікова // Вечірній Київ. – 2026. – 29 берез. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/125222/> (дата звернення: 22.05.2026).

23. Буняк В. Птушкіна, Лібет, Кравчука і Щербину відзначили держнагородами під час презентації програми «Тисячovesна» [Електронний ресурс] / Валерія Буняк. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/248954/2026-04-10-ptushkina-libet-kravchuka-i-shcherbynu-vidznachyly-derzhnagorodamy-pid-chas-prezentatsii-programy-tysyachovesna/> (дата звернення: 22.05.2026).

24. Кабацій М. Збереження спадщини, конкуренція за ресурси та страх вигорання. Чого очікують діячі культури у 2026 році [Електронний ресурс] / Марія Кабацій. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/1193696-zberezenna-spadsini-konkurencija-za-resursi-ta-strah-vigoranna-cogo-ocikuut-diaci-kulturi-u-2026-roci/> (дата звернення: 22.05.2026).

25. Коаліція дієвців культури вимагає реформи оплати праці в усій мистецькій галузі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/koalitsiia-diievtsiv-kultury-vymahaie-reformy-oplaty-pratsi-v-usij-mystetskij-haluzi/> (дата звернення: 22.05.2026).

26. Мінкульт реорганізує театри і цирку у некомерційні товариства: коментують очільники театрів Франка і Заньковецької [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2026/02/20/723356_minkult_reorganizuie_tetri.html (дата звернення: 22.05.2026).

27. Театри зможуть залучати додаткове фінансування та активніше працювати з грантовими програмами: Нищук про реорганізацію [Електронний ресурс]. –

Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspihne.media/culture/1245412-teatri-zmozut-zalucati-dodatkove-finansuvanna-ta-aktivnise-pracuvati-z-grantovimi-programami-nisuk-pro-reorganizaciu/> (дата звернення: 22.05.2026).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л., головний бібліограф
відділу наукового аналізу та узагаль-
нення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,12. Б/т. Зам. 29. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12